

SARAH BAKEWELL

ΠΩΣ
ΝΑ ΖΟΥΜΕ

ή

Η ζωή του Μοντέν,
σε μία ερώτηση και είκοσι
πιθανές απαντήσεις

Μετάφραση:
Βαγγέλης Προβιάς

ΙΚΑΡΟΣ | ΣΤΟΧΑΣΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

ΠΩΣ ΝΑ ΖΟΥΜΕ

ή

Η ζωή του Μοντέν, σε μία ερώτηση
και είκοσι πιθανές απαντήσεις

Σειρά: Στοχαστικός Βίος

Υπεύθυνος σειράς: Χαρίδημος Κ. Τσούκας

Τίτλος πρωτοτύπου: How to live OR A Life of Montaigne in one question and twenty attempts at an answer

© 2010, Sarah Bakewell

© 2022, Εκδόσεις Ίκαρος για την ελληνική έκδοση

Μετάφραση από τα αγγλικά: Βαγγέλης Προβιάς

Επιμέλεια – Διόρθωση: Αλέκα Πλακονούρη

Στοιχειοθεσία – Σελιδοποίηση: Εκδόσεις Ίκαρος

Εκτύπωση: Μητρόπολις Α.Ε.

Βιβλιοδεσία: Ηλ. Μπουντάς – Π. Βασιλειάδης Ο.Ε.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα όλης της αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2022

ISBN 978-960-572-532-7

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΚΑΡΟΣ • ΒΟΥΛΗΣ 4, 405 62 ΑΘΗΝΑ • Τ: 210 3225152 • www.ikarosbooks.gr

SARAH BAKEWELL

ΠΩΣ ΝΑ ΖΟΥΜΕ

ή

Η ζωή του Μοντέν, σε μία ερώτηση
και είκοσι πιθανές απαντήσεις

Μετάφραση:
Βαγγέλης Προβιάς

ΙΚΑΡΟΣ

ΠΩΣ ΝΑ ΖΟΥΜΕ

Η Σάρα Μπέικγουελ υπήρξε έφορος στη βιβλιοθήκη Γουέλκομ, υπεύθυνη για τα πρώτα εκτυπωμένα βιβλία, προτού γίνει συγγραφέας πλήρους απασχόλησης και δημοσιεύσει τα ευρέως αναγνωρισμένα βιβλία της *The Smart* και *The English Dane*. Ζει στο Λονδίνο, όπου διδάσκει δημιουργική γραφή στο Πανεπιστήμιο Σίτι και καταγράφει τις συλλογές βιβλίων του Εθνικού Ιδρύματος για τους τόπους με ιστορικό ενδιαφέρον και φυσική ομορφιά.

Για τον Σιμό

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ερ. Πώς να ζούμε;

Ο Μισέλ Ντε Μοντέν σε μία ερώτηση και είκοσι πιθανές
απαντήσεις..... 15

1. *Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να μη μας ανησυχεί ο θάνατος*..... 31
Ζωή κρεμασμένη από την άκρη των χειλιών..... 31

2. *Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να εστιάζουμε την προσοχή μας*..... 49
Όταν ξεκίνησε να γράφει..... 49
Συνειδησιακή ροή..... 66

3. *Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να γεννιόμαστε*..... 76
Μισό..... 76
Το πείραμα..... 97

4. *Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να διαβάζουμε πολύ,*
να ξεχνάμε τα περισσότερα από όσα διαβάζουμε και
να είμαστε αργόστροφοι..... 119
Διάβασμα..... 119
Ο αργόστροφος και ξεχασιάρης Μοντέν..... 127
Ο νεαρός Μοντέν σε ταραγμένες εποχές..... 135

5. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να γαίνουμε ζωντανοί από την αγάπη και την απώλεια.....	162
Λα Μποεσί: αγάπη και τυραννία.....	162
Λα Μποεσί: θάνατος και θρήνος.....	183
6. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να χρησιμοποιούμε μικρά τεχνάσματα.....	195
Μικρά τεχνάσματα και η τέχνη της ζωής.....	195
Ο Μοντέν στη σκλαβιά.....	210
7. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να αμφισβητούμε τα πάντα.....	219
Το μόνο που ξέρω είναι πως δεν ξέρω τίποτα, αλλά και γι' αυτό δεν είμαι σίγουρος.....	219
Ζώα και δαίμονες.....	237
Ένας τεράστιος μηχανισμός αποπλάνησης.....	250
8. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να έχουμε ένα ιδιαίτερο δωμάτιο στο πίσω μέρος του μαγαζιού μας.....	270
Όταν το κάνεις μόνο με το ένα οπίσθιο.....	270
9. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να είμαστε της παρέας: να ζούμε μαζί με τους άλλους.....	297
Μια ευχάριστη και κοινωνική σοφία.....	297
Εξωστρέφεια, έλεος και αναλγησία.....	303
10. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να ξυπνήσουμε από τον ύπνο της συνήθειας.....	318
Τα πάντα εξαρτώνται από την οπτική γωνία σου.....	318
Ευγενείς αγριάνθρωποι.....	330
11. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Με μετριοπάθεια.....	339
Όταν ανεβάζεις και χαμηλώνεις τη θερμοκρασία.....	339

12. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να προστατεύουμε ό,τι μας κάνει ανθρώπους.....	351
Τρόμος.....	351
Ήρωας.....	371
13. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να κάνουμε κάτι που κανείς άλλος δεν έχει κάνει ποτέ.....	381
Το μπαρόκ μπεστ σέλερ.....	381
14. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να βλέπουμε τον κόσμο.....	389
Ταξίδια.....	389
15. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να κάνουμε καλά τη δουλειά μας, αλλά όχι πάρα πολύ καλά.....	417
Δήμαρχος.....	417
Ηθικές αναστολές.....	430
Αποστολές και δολοφονίες.....	439
16. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να φιλοσοφούμε μόνο επειδή τυχαίνει.....	467
Δεκαπέντε Εγγλέζοι και ένας Ιρλανδός.....	467
17. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ. Να στοχαζόμαστε τα πάντα: να μη μετανιώνουμε για τίποτα.....	487
Je ne regrette rien.....	487
18. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να εγκαταλείπουμε τον έλεγχο.....	495
Κόρη και μαθητευόμενη.....	495
Οι πόλεμοι της επιμέλειας.....	515
Ο Μοντέν ρεμιξαρισμένος και συνεπαρμένος.....	523
19. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Να είμαστε απλοί και ατελείς.....	536
Να είμαστε απλοί.....	536
Να είμαστε ατελείς.....	539

20. Ερ.: Πώς να ζούμε; Απ.: Ας αφήσουμε την ίδια τη ζωή	
να είναι η απάντηση.....	544
Δεν υπάρχει τέλος.....	544
Χρονολόγιο.....	556
Ευχαριστίες.....	561
Πηγές.....	563
Κατάλογος φωτογραφιών.....	575
Ευρετήριο.....	581

Ερ: Πώς να ζούμε;

Ο ΜΙΣΕΛ ΝΤΕ ΜΟΝΤΕΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΡΩΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΙΚΟΣΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Τον 21ο αιώνα τον έχουν καβαλήσει άνθρωποι που έχουν καβαλήσει το καλάμι. Μισή μόνο ώρα εξερεύνησης του διαδικτυακού ωκεανού από μπλογκ, τουίτ, βίντεο, χώρους, φάτσες, σελίδες, αναρτήσεις και μεταδόσεις αποκαλύπτει χιλιάδες άτομα που τα έχει συνεπάρει η ίδια η προσωπικότητά τους και φωνάζουν για να τραβήξουν την προσοχή των άλλων. Δεν σταματούν να μιλάνε για τον εαυτό τους· κάνουν ημερολογιακές καταγραφές και τσατ, ανεβάζουν φωτογραφίες για οτιδήποτε κάνουν. Εξωστρεφείς δίχως αναστολές, κοιτάζουν ταυτόχρονα προς τα μέσα τους όπως ποτέ στο παρελθόν. Ακόμη και όταν οι μπλόγκερ και οι δικτυωμένοι βυθίζονται στις ιδιαίτερες προσωπικές εμπειρίες τους, την ίδια στιγμή επικοινωνούν με τους συνανθρώπους τους σε μια ανοιχτή, κοινή γιορτή ατομικότητας.

Κάποιοι αισιόδοξοι έχουν προσπαθήσει να κάνουν αυτή την παγκόσμια συνεύρεση μυαλών βάση για μια καινούρια προσέγγιση στις διεθνείς σχέσεις. Ο ιστορικός Θίοντορ Ζέλντιν ίδρυσε μια ιστοσελίδα που ονομάζεται «The Oxford Muse»¹ και

1 Η Μούσα της Οξφόρδης, (Σ.τ.Μ.)

προσκαλεί τον καθένα να δημιουργήσει ένα σύντομο αυτοβιογραφικό πορτρέτο με λέξεις, όπου να περιγράφει την καθημερινότητά του και τα πράγματα που έχει μάθει από τη ζωή. Έπειτα ανεβάζουν αυτά τα πορτρέτα για να τα διαβάσουν οι άλλοι και να ανταποκριθούν. Για τον Ζέλντιν η αυτο-αποκάλυψη, όταν γίνεται από όλους, αποτελεί τον καλύτερο τρόπο να καλλιεργηθεί η εμπιστοσύνη και η συνεργασία σε όλο τον πλανήτη, αφού βάζει στη θέση των στερεοτύπων αληθινούς ανθρώπους. Η μεγάλη περιπέτεια της εποχής μας, λέει, είναι «να ανακαλύψουμε ποιοι κατοικούν στον κόσμο μας γνωρίζοντας έναν άνθρωπο τη φορά». Έτσι η «Oxford Muse» είναι γεμάτη από προσωπικά δοκίμια ή από συνεντεύξεις με τίτλους όπως:

Οι λόγοι που μια μορφωμένη Ρωσίδα εργάζεται ως καθαρίστρια στην Οξφόρδη

Οι λόγοι που το να είμαι κομμωτής ικανοποιεί την ανάγκη μου για τελειότητα

Πώς το να γράφεις ένα πορτρέτο του εαυτού σου σου δείχνει ότι δεν είσαι αυτή που νόμιζες πως είσαι

Τι μπορείς να ανακαλύψεις εάν δεν πίνεις και δεν χορεύεις

Τι προσθέτει σε όσα λέει όταν κουβεντιάζει κάποιος που γράφει για τον εαυτό του

Πώς να είσαι και επιτυχημένος και τεμπέλης ταυτόχρονα

Πώς εκφράζει ένας σεφ την καλосύνη του

Περιγράφοντας τι τους κάνει διαφορετικούς από κάθε άλλον, οι συμμετέχοντες αποκαλύπτουν τι κοινό έχουν με κάθε άλλον: την εμπειρία της ανθρώπινης υπόστασης.

Αυτή η ιδέα –το να γράφεις για τον εαυτό σου ώστε να φτιάξεις έναν καθρέφτη στον οποίο οι άλλοι θα αναγνωρί-

σουν τη δική τους ανθρώπινη υπόσταση— δεν υπήρχε πάντα. Επινόηθηκε. Και σε αντίθεση με πολλές πολιτιστικές επινοήσεις, είναι δυνατόν να αποδοθεί σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο: στον Μισέλ Εκέμ ντε Μοντέν, έναν ευγενή, κυβερνητικό

αξιωματούχο και αμπελουργό, που έζησε στην περιοχή Περιγκόρ² της νοτιοδυτικής Γαλλίας από το 1533 μέχρι το 1592.

Ο Μοντέν επινόησε αυτή την ιδέα απλώς με το να την εφαρμόζει. Σε αντίθεση με πολλούς αυτοβιογραφούμενους των ημερών του, δεν έγραφε για να καταγράψει τα ίδια τα σπουδαία επιτεύγματά του και τις πράξεις του. Ούτε παρέθεσε μια άμεση, από έναν αυτόπτη μάρτυρα, εξιστόρηση κάποιων ιστορικών γεγονότων, αν και θα μπορούσε: έζησε έναν θρησκευτικό εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος κατέστρεψε σχεδόν ολοκληρωτικά τη χώρα του τις δεκαετίες που αφιέρωσε στο να επωάζει και να γράφει το βιβλίο του. Ως μέλος μιας γενιάς που της στέρησαν τον αισιόδοξο, γεμάτο προσδοκίες ιδεαλισμό που απήλαυσαν ο πατέρας του και οι σύγχρονοί του, προσαρμόστηκε στα προβλήματα στον δημόσιο βίο, εστιάζοντας την προσοχή του στον ιδιωτικό. Υπέμεινε τις αναταραχές, επέβλεπε το κτήμα του, ως ειρηνοδίκης έβγαζε αποφάσεις για δικαστικές υποθέσεις και διοίκησε το Μπορντό ως ο πλέον καλοπροαίρετος δήμαρχος στην ιστορία του. Συνέχεια έγραφε διερευνητικά κείμενα, ελεύθερης ροής, στα οποία έδινε απλούς τίτλους:

Για τη φιλία

Για τους ανθρωποφάγους

Για τη συνήθεια να φοράμε ρούχα

Πώς κλαίμε και γελάμε για το ίδιο πράγμα

Για τα ονόματα

Για τις μυρωδιές

Για τη σκληρότητα

2 Περιγκόρ είναι η περιοχή. Αργότερα θα συναντήσουμε το Περιγκό, που είναι πόλη στην περιοχή αυτή. (Σ.τ.Μ.)

Για τους αντίχειρες
 Πώς το μυαλό παρακωλύει τον εαυτό του
 Για τους αντιπερισπασμούς
 Για τους προγυμναστές
 Για την εμπειρία

Συνολικά έγραψε εκατόν εφτά τέτοια δοκίμια. Μερικά πιά-
 νουν μία σελίδα, δύο· άλλα είναι πολύ μεγαλύτερα, ώστε οι
 πιο πρόσφατες εκδόσεις της πλήρους συλλογής να ξεπερνούν
 τις χίλιες σελίδες. Σπάνια προσφέρουν μια εξήγηση ή διδα-
 χή. Ο Μοντέν παρουσιάζει τον εαυτό του ως κάποιον που ση-
 μείωνε βιαστικά ότι περνούσε από το μυαλό του όποτε έπια-
 νε την πένα του και αποτύπωνε εντυπώσεις και νοητικές και
 ψυχικές καταστάσεις καθώς συνέβαιναν. Αξιοποιούσε αυτά
 τα βιώματα ως βάση για να θέτει ερωτήματα στον εαυτό του,
 πάνω από όλα τη σπουδαία ερώτηση που τον σαγήνευε τόσο
 όσο και πολλούς συγχρόνους του. Αν και δεν είναι πολύ σω-
 στή γραμματικά στα αγγλικά, μπορεί να διατυπωθεί με τρεις
 απλές λέξεις: «Πώς να ζούμε;»³

Αυτό δεν είναι το ίδιο με το ηθικό ερώτημα «Πώς θα οφεί-
 λαμε να ζούμε;». Τα ηθικά διλήμματα απασχολούσαν τον Μο-
 ντέν, αλλά τον ενδιέφερε λιγότερο τι έπρεπε να κάνουν οι άν-
 θρωποι από το τι έκαναν στην πραγματικότητα. Ήθελε να ανα-
 καλύψει πώς να έχουμε μια καλή ζωή – που θα πει μια σωστή
 και έντιμη ζωή, αλλά επίσης και μια βαθιά ανθρώπινη, απο-
 λαυστική ζωή, με ευημερία. Αυτή η ερώτηση τον ώθησε τόσο
 να γράφει όσο και να διαβάζει, μιας και έτρεφε περιέργεια
 για όλες τις ανθρώπινες ζωές, στο παρελθόν αλλά και στο

3 How to live? (Σ.τ.Μ.)

παρόν του. Αναρωτιόταν συνεχώς για τα αισθήματα και τα κίνητρα πίσω από ό,τι έκαναν οι άνθρωποι. Και αφού ήταν το πιο κοντινό του δείγμα ενός ανθρώπου που καταπιανόταν με τις διάφορες δραστηριότητές του, αναρωτιόταν το ίδιο πολύ και για τον εαυτό του.

Μια προσγειωμένη ερώτηση, το «Πώς να ζούμε;», διασπάστηκε σε μυριάδες άλλες πρακτικές ερωτήσεις. Όπως όλοι, ο Μοντέν βρέθηκε αντιμέτωπος με τις σημαντικές συγχύσεις και τους προβληματισμούς της ύπαρξης: πώς να διαχειριστείς τον φόβο του θανάτου, πώς να ξεπεράσεις την απώλεια του παιδιού σου ή ενός πολυαγαπημένου φίλου, πώς να συμφιλιωθείς με τις αποτυχίες, πώς να αξιοποιήσεις στο έπακρο κάθε στιγμή, ώστε να μη χαθεί η ζωή σου δίχως να την ευχαριστηθείς. Αλλά υπήρχαν επίσης και μικρότερα αινίγματα. Πώς αποφεύγεις να σε σύρουν σε μια ανούσια αντιπαράθεση η γυναίκα ή κάποιος υπηρέτης σου; Πώς μπορείς να καθησυχάσεις έναν φίλο που νομίζει ότι μια μάγισσα του έχει κάνει μάγια; Πώς φτιάχνεις τη διάθεση ενός γείτονα που κλαίει; Πώς προστατεύεις το σπίτι σου; Ποια είναι η καλύτερη στρατηγική αν σε κρατάνε αιχμάλωτο ένοπλοι ληστές, που φαίνονται αβέβαιοι για το αν πρέπει να σε σκοτώσουν ή να σε κρατήσουν ζωντανό για λύτρα; Είναι σοφό να παρέμβεις αν πάρει το αφτί σου την γκουβερνάντα της κόρης σου να τη διδάσκει κάτι που θεωρείς πως είναι λάθος; Πώς αντιμετωπίζεις έναν νταή; Τι λες στο σκυλί σου όταν θέλει να βγείτε βόλτα για παιχνίδι, ενώ εσύ θέλεις να μείνεις στο γραφείο σου και να συνεχίσεις να γράφεις το βιβλίο σου;

Αντί για θεωρητικές, ασαφείς απαντήσεις, ο Μοντέν μας λέει τι έκανε εκείνος σε κάθε περίπτωση, καθώς και πώς ένωθε ενώ το έκανε. Δίνει όλες τις λεπτομέρειες που χρειαζόμαστε για να το αισθανθούμε ως κάτι το πραγματικό και μερι-

κές φορές δίνει και περισσότερες από όσες χρειάζομαστε. Μας λέει, χωρίς ιδιαίτερο λόγο, ότι το μοναδικό φρούτο που του αρέσει είναι το πεπόνι, πως προτιμάει να κάνει σεξ ξαπλωμένος αντί όρθιος, ότι δεν ξέρει να τραγουδάει και ότι απολαμβάνει τη ζωηρή συντροφιά και συχνά παρασύρεται από τη ζωντάνια του έξυπνου, ατακαριστού διαλόγου. Επιπλέον όμως, περιγράφει και εντυπώσεις και αισθήσεις που είναι πιο δύσκολο να αποτυπώσεις με λέξεις, ακόμη και να τις αντιληφθείς: πώς νιώθεις όταν τεμπελιάζεις, όταν κάνεις κάτι θαρραλέο, όταν είσαι αναποφάσιτος· όταν ενδίδεις σε μια στιγμή έπαρσης και ματαιοδοξίας ή όταν προσπαθείς να αποτινάξεις έναν ψυχαναγκαστικό φόβο. Γράφει μέχρι και για το καθαρό, ατόφιο συναίσθημα του να είσαι ζωντανός.

Εξερευνώντας τέτοια φαινόμενα για πάνω από είκοσι χρόνια, ο Μοντέν έθετε ερωτήσεις στον εαυτό του ξανά και ξανά και δημιούργησε μια εικόνα του – ένα αυτο-πορτρέτο σε αέναη κίνηση, τόσο ολοζώντανο, ώστε σχεδόν ξεπηδά από τη σελίδα και κάθεται ακριβώς δίπλα σου για να διαβάσει μαζί σου. Καμία φορά λέει απροσδόκητα πράγματα: πολλά έχουν αλλάξει από τότε που γεννήθηκε ο Μοντέν, σχεδόν μισή χιλιετία πιο πριν, και υπάρχουν τρόποι συμπεριφοράς και πεποιθήσεις που δεν μας είναι πια αναγνωρίσιμα. Και όμως το να διαβάζεις Μοντέν είναι σαν να βιώνεις μια σειρά από εκπλήξεις οικειότητας, που κάνουν τους αιώνες ανάμεσα σε αυτόν και στον αναγνώστη του 21ου αιώνα να χάνονται στο κενό. Οι αναγνώστες εξακολουθούν να διακρίνουν τον εαυτό τους σε αυτόν, ακριβώς όπως όσοι επισκέπτονται την «Oxford Muse» βλέπουν τον εαυτό τους, ή πτυχές του εαυτού τους, στην ιστορία για τον λόγο που μια μορφωμένη Ρωσίδα εργάζεται ως καθαρίστρια ή για το πώς είναι να μη σου αρέσει να χορεύεις.

Ο δημοσιογράφος Μπερνάρν Λεβί, σε ένα άρθρο για το θέμα στην εφημερίδα *The Times* το 1991 λέει: «Θεωρώ απίθανο οποιοσδήποτε αναγνώστης του Μοντέν να μην αφήσει κάποια στιγμή κάτω το βιβλίο και να μην πει με δυσπιστία: “Πώς τα ξέρει όλα αυτά για μένα;”» Η απάντηση είναι βέβαια πως τα ξέρει επειδή τα ξέρει για τον ίδιο του τον εαυτό. Και μετά οι άνθρωποι τον καταλαβαίνουν επειδή κι εκείνοι ξέρουν ήδη «όλα αυτά» για τα δικά τους βιώματα. Ένας από τους πολύ πρώιμους και πιο φανατικούς αναγνώστες του, ο Μπλεζ Πασκάλ, γράφει τον 17ο αιώνα: «Δεν τα βρίσκω στον Μοντέν, αλλά στον εαυτό μου όλα όσα βλέπω εδώ».

Η συγγραφέας Βιρτζίνια Γουλφ φανταζόταν τους ανθρώπους να περνάνε μπροστά από το αυτο-πορτρέτο του Μοντέν σαν τους επισκέπτες σε μια πινακοθήκη. Καθώς περνάνε ένας ένας, σταματάνε μπροστά από τον πίνακα και σκύβουν για να κοιτάξουν πίσω από τα μοτίβα των αντανακλάσεων στο γυαλί. «Υπάρχει πάντα ένα πλήθος μπροστά από αυτό τον πίνακα, να κοιτάζει επίμονα τα βάθη του, να βλέπουν το πρόσωπό τους να αντανακλάται πάνω του, να διακρίνουν όλο και περισσότερα όσο πιο πολύ κοιτάζουν, δίχως να έχουν ποτέ τη δυνατότητα να πουν τι ακριβώς είναι αυτό το οποίο βλέπουν». Το πρόσωπο στο πορτρέτο και το πρόσωπό τους γίνονται ένα. Αυτό, κατά τη Βιρτζίνια Γουλφ, είναι και ο τρόπος που οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν γενικά ο ένας με τον άλλον:

Όταν αντικρίζουμε ο ένας τον άλλον σε λεωφορεία και σε υπόγειους σιδηρόδρομους, κοιτάζουμε σε έναν καθρέφτη... Και οι συγγραφείς στο μέλλον θα αντιλαμβάνονται όλο και περισσότερο την αξία αυτών των αντανακλάσεων, διότι βέβαια

δεν υπάρχει μία μόνο αντανάκλαση, αλλά ένας σχεδόν άπειρος αριθμός· αυτά είναι τα βάθη που θα εξερευνηθούν, αυτές είναι οι φασματικές μορφές που θα κυνηγήσουν.

Ο Μοντέν ήταν ο πρώτος συγγραφέας που έγραψε λογοτεχνία η οποία εσκεμμένα λειτουργούσε με αυτό τον τρόπο και το έκανε αξιοποιώντας το άφθονο υλικό από την ίδια του τη ζωή, αντί να βασιστεί μόνο στη φιλοσοφία ή μόνο στη μυθοπλασία. Ήταν ο πιο ανθρώπινος από όλους τους συγγραφείς και ο πιο κοινωνικός. Εάν ζούσε στην εποχή της μαζικής, δικτυωμένης επικοινωνίας, θα ήταν κατάπληκτος με την κλίμακα στην οποία αυτή η κοινωνικότητα έχει γίνει εφικτή: Όχι δεκάδες ή εκατοντάδες άνθρωποι σε μια πινακοθήκη, αλλά εκατομμύρια, να βλέπουν τον εαυτό τους να αντανακλάται και να επιστρέφει από διαφορετικές γωνίες.

Το αποτέλεσμα αυτής της τεχνικής, τόσο στην εποχή του Μοντέν όσο και στη δική μας, μπορεί να είναι μεθυστικό. Ένας θαυμαστής του του 16ου αιώνα, ο Ταμπουρότ Ντεζ Ακόρ, λέει πως όποιος διαβάζει τα *Δοκίμια* αισθάνεται σαν να τα έχει γράψει ο ίδιος. Πάνω από διακόσια πενήντα χρόνια αργότερα, ο δοκιμιογράφος Ραλφ Γουάλντο Έμερσον είπε το ίδιο πράγμα σχεδόν με τα ίδια λόγια. «Μου φαινόταν λες και είχα γράψει εγώ ο ίδιος το βιβλίο, σε κάποια προηγούμενη ζωή μου». «Τον έχω κάνει δικό μου τόσο πολύ», έγραφε ο μυθιστοριογράφος του 20ού αιώνα Αντρέ Ζιντ, «που μου φαίνεται σαν να είναι ο πιο βαθύς μου εαυτός». Και ο Στέφαν Τσβάιχ, ο Αυστριακός συγγραφέας που ήταν στα πρόθυρα της αυτοχειρίας επειδή είχε εξαναγκαστεί σε εξορία κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, βρήκε στον Μοντέν τον μοναδικό πραγματικό του φίλο: «Εδώ υπάρχει ένα “εσύ” στο οποίο καθρεφτίζεται

το “εγώ” μου· εδώ είναι που καταλύεται κάθε απόσταση». Η τυπωμένη σελίδα ξεθωριάζει και χάνεται από την όραση· στη θέση της μπαίνει ένα ζωντανό πρόσωπο στο δωμάτιο. «Τετρακόσια χρόνια εξαφανίζονται σαν καπνός».

Οι ενθουσιασμένοι αγοραστές στο διαδικτυακό βιβλιοπωλείο Amazon.com αντιδρούν ακόμη και σήμερα με τον ίδιο τρόπο. Ένας χαρακτηρίζει τα *Δοκίμια* «όχι τόσο ένα βιβλίο όσο έναν σύντροφο για όλη τη ζωή σου», ενώ κάποιος άλλος προβλέπει πως θα γίνει «ο καλύτερος φίλος που είχες ποτέ». Ένας αναγνώστης που έχει πάντα ένα αντίτυπο στο κομοδίνο του γκρινιάζει για το γεγονός πως είναι πάρα πολύ χοντρός τόμος (στην πλήρη του έκδοση) και δεν μπορεί να το έχει μαζί του όλη μέρα, όπου πηγαίνει. «Σε αυτό το βιβλίο υπάρχει διάβασμα για μια ολόκληρη ζωή», λέει κάποιος άλλος: «Αν και είναι ένα τόσο μεγάλο, χοντρό, κλασικό βιβλίο, διαβάζεται σαν να γράφτηκε χθες, παρότι, αν όντως είχε γραφτεί χθες, ο συγγραφέας του θα κατέκλυζε ήδη τις σελίδες του περιοδικού *Hello*».

Όλα αυτά γίνονται διότι τα *Δοκίμια* δεν έχουν κάποιο μεγάλο και σημαντικό νόημα, δεν προσπαθούν να αποδείξουν κάτι, δεν θέλουν να προβάλλουν επιχειρήματα. Δεν έχουν κάποιο κρυφό κίνητρο για τον αναγνώστη: μπορούμε να τα κάνουμε ό,τι μας αρέσει. Ο Μοντέν αφήνει το υλικό του να ξεχυθεί και δεν ανησυχεί ποτέ αν έχει πει ένα πράγμα σε κάποια σελίδα και το αντίθετο στην επόμενη σελίδα ή ακόμη και στην επόμενη φράση. Θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιήσει ως μόντο του τους στίχους του Γουόλτ Γουίτμαν:

Αντικρούω τον εαυτό μου;

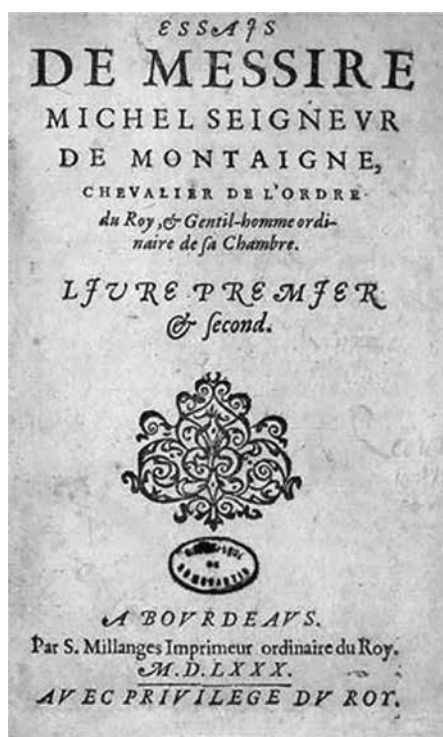
Πολύ καλά κάνω που αντικρούω τον εαυτό μου,

(Είμαι μεγάλος, περιέχω πλήθος)

Κάθε λίγες φράσεις ένας νέος τρόπος να βλέπει τα πράγματα περνά από το μυαλό του και έτσι αλλάζει κατεύθυνση. Ακολουθεί με τη γραφή του τις σκέψεις του, ακόμη και όταν είναι εντελώς παράλογες και ονειρικές. «Δεν μπορώ να κρατήσω σταθερό το θέμα μου», λέει. «Προχωρά και εξελίσσεται θολωμένο, τρεκλίζει και παραπατά από μια φυσική μέθη». Ο καθένας μας έχει το ελεύθερο να τον ακολουθήσει όσο μακριά επιθυμεί και να τον παρατήρει να συνεχίσει να περιπλανιέται μονάχος του, αν δεν θέλει να πάει παρακάτω. Αργά ή γρήγορα οι δρόμοι μας θα συναντηθούν ξανά.

Αφού, γράφοντας με αυτό τον τρόπο, δημιούργησε ένα νέο είδος λογοτεχνίας, ο Μοντέν επινόησε και το *essais*: τον νέο του όρο για να το ονομάσει. Σήμερα η λέξη «δοκίμιο» έχει ξεφουσκώσει κάνοντας έναν δυνατό κρότο. Σε πολλούς θυμίζει τις εργασίες που μας έβαζαν στο σχολείο ή στο πανεπιστήμιο για να ελέγξουν τη γνώση της διδακτέας ύλης που κατείχαμε: αναδιατυπώσεις των θέσεων άλλων συγγραφέων, με μια βαρετή εισαγωγή και μια επιδερμική κατακλείδα, κολλημένα στην αρχή και στο τέλος αντίστοιχα, σαν δύο πιρούνια καρφωμένα σε ένα κότσαλο καλαμποκιού. Τέτοιες διατριβές και πραγματείες υπήρχαν στην εποχή του Μοντέν, *essais* όμως όχι. *Essayer* στα γαλλικά σημαίνει, απλώς, να δοκιμάζεις. Όταν δοκιμάζεις κάτι, το ελέγχεις ή το γεύεσαι, ή κάνεις μια προσπάθεια με αυτό ή σε αυτό. Ένας μοντενολόγος του 17ου αιώνα το παρομοίασε με το να πυροβολείς με ένα πιστόλι για να δεις αν η σφαίρα φεύγει ευθεία ή με το να δοκιμάζεις ένα άλογο για να διαπιστώσεις αν έχει καλές επιδόσεις. Γενικά, ο Μοντέν ανακάλυψε ότι το πιστόλι πυροβολούσε όπου να 'ναι και ότι το άλογο κάλπαζε ανεξέλεγκτα, αλλά αυτό δεν τον πείραζε καθόλου. Ήταν πανευτυ-

χής να διαπιστώνει πως το έργο του εξελισσόταν και έπαιρνε τόσο απρόβλεπτη μορφή.

Ίσως να μην ήταν ποτέ στα σχέδιά του να κάνει μια λογο-τεχνική επανάσταση του ενός, αλλά εκ των υστέρων κατάλαβε τι είχε πετύχει. «Είναι το μοναδικό βιβλίο του είδους του στον κόσμο», έγραφε, «ένα βιβλίο με τρελή, ιδιόρρυθμη δομή». Ή, όπως συνέβαινε συχνότερα, χωρίς καθόλου δομή. Τα Δοκίμια δεν γράφτηκαν με συγκεκριμένη, ξεκάθαρη, τακτοποιημένη σειρά, από την αρχή προς το τέλος. Αναπτύχθηκαν

με αργή προσθήκη επιστροφών, σαν κοραλλιογενής ύφαλος, από το 1572 μέχρι το 1592. Το μοναδικό πράγμα που σταμάτησε την εξέλιξή τους ήταν ο θάνατος του Μοντέν.

Από μια άλλη άποψη όμως, δεν σταμάτησαν ποτέ να εξελίσσονται. Συνέχισαν να αναπτύσσονται, αυτή τη φορά όμως όχι με ατέρμονο γράψιμο, αλλά με ατέρμονες αναγνώσεις. Από τον πρώτο γείτονα ή φίλο που τον 16ο αιώνα φυλλομέτρησε ένα πρόχειρο κείμενο στο γραφείο του Μοντέν μέχρι το τελευταίο ανθρώπινο πλάσμα (ή μια άλλη ύπαρξη με συνείδηση) που θα το ανασύρει από τις τράπεζες μνήμης μιας εικονικής βιβλιοθήκης του μέλλοντος, κάθε καινούρια ανάγνωση δημιουργεί καινούρια *Δοκίμια*. Οι αναγνώστες τον προσεγγίζουν από την προσωπική τους οπτική γωνία, συνεισφέροντας με τις δικές τους εμπειρίες και τα δικά τους βιώματα. Ταυτόχρονα, αυτά τα βιώματα σφυρηλατούνται από ευρύτερες κοινωνικές τάσεις και συνήθειες, που έρχονται και παρέρχονται με τυχαίο σχηματισμό. Όποιος κάνει μια ανασκόπηση των πάνω από τετρακόσια τριάντα χρόνια αναγνώσεων του Μοντέν θα μπορέσει να δει αυτές τις τάσεις να δημιουργούνται και έπειτα να διαλύονται όπως τα σύννεφα στον ουρανό ή όπως τα πλήθη σε μια σιδηροδρομική πλατφόρμα πριν και μετά την αναχώρηση του τρένου. Όλοι οι τρόποι ανάγνωσης δείχνουν φυσιολογικοί και εύλογοι για όσο καιρό διατηρούνται στο προσκήνιο· και έπειτα ένας νέος τρόπος εμφανίζεται και ο παλιός εξαφανίζεται, μερικές φορές δεν ξεπερνιέται τόσο πολύ, έτσι που μετά βίας βγάζει κάποιο νόημα για οποιονδήποτε άλλο εκτός από τους ιστορικούς.

Έτσι τα *Δοκίμια* είναι πολύ περισσότερο από ένα βιβλίο. Είναι ένας διάλογος, που κρατάει αιώνες, ανάμεσα στον Μοντέν και σε όλους εκείνους που τον γνωρίζουν: ένας διάλογος

που μεταβάλλεται μέσα στην Ιστορία και ο οποίος ξεκινάει εκ νέου, σχεδόν κάθε φορά, με αυτή την κραυγή έκπληξης: «Πώς τα ξέρει όλα αυτά για μένα;» Τις περισσότερες φορές παραμένει μια διαπροσωπική σχέση, μια ιδιωτική συνάντηση ανάμεσα στον συγγραφέα και τον αναγνώστη του. Όμως παράλληλη κουβέντα γίνεται επίσης και μεταξύ των αναγνωστών: συνειδητά ή όχι, κάθε γενιά προσεγγίζει τον Μοντέν με προσδοκίες που πηγάζουν τόσο από τους συγχρόνους της όσο και από τους προγόνους της. Και καθώς η ιστορία συνεχίζεται, η σκηνή γεμίζει όλο και πιο πολύ με κόσμο. Μετατρέπεται από ένα τραπέζι για δύο σε ένα μεγάλο, ολοζώντανο συμπόσιο, με τον Μοντέν ως τον ακούσιο οικοδεσπότη της γιορτής.

Αυτό το βιβλίο είναι για τον Μοντέν, τον άνθρωπο αλλά και τον συγγραφέα. Είναι ωστόσο και για τη μεγάλη γιορτή του Μοντέν – αυτή τη συγκέντρωση δημόσιων και ιδιωτικών διαλόγων για περισσότερα από τετρακόσια τριάντα χρόνια. Η βόλτα μας θα είναι παράξενη και με λακκούβες, διότι το βιβλίο του Μοντέν δεν έχει διασχίσει τους καιρούς ομαλά, όπως ένα βότσαλο σε ένα ποτάμι, που γίνεται όλο και πιο λείο και γυαλιστερό με την πάροδο του χρόνου. Κυλούσε εδώ κι εκεί, δίχως συγκεκριμένη κατεύθυνση, αποκτούσε ραγίσματα και μερικές φορές σκάλωνε σε ανώμαλες προεξοχές. Και η δική μου αφήγηση παρασύρεται από το ποτάμι. Προχωρά «θολωμένη, τρεκλίζοντας και παραπατώντας», με συχνές αλλαγές πλεύσης. Στην αρχή επικεντρώνεται περισσότερο στον ίδιο τον άνθρωπο: στη ζωή του Μοντέν, στην προσωπικότητα και τη λογοτεχνική του διαδρομή. Αργότερα παρεκκλίνει ακόμη μακρύτερα, σε ιστορίες για το βιβλίο και τους αναγνώστες του, μέχρι και τις πολύ σύγχρονες. Μιας και αυτό είναι ένα βιβλίο του 21ου αιώνα, είναι αναπόφευκτο να διαπνέεται από

τον Μοντέν του 21ου αιώνα. Σύμφωνα με ένα από τα πιο αγαπημένα του αποφθέγματα, δεν γίνεται να ξεφύγουμε από την ίδια μας την οπτική: μόνο με τα δικά μας πόδια μπορούμε να περπατάμε και μόνο στον πισινό μας μπορούμε να καθόμαστε.

Οι περισσότεροι από όσους στρεφόμαστε στα *Δοκίμια* θέλουμε κάτι από το βιβλίο. Μπορεί να ψάχνουμε φυχαγωγία, διαφώτιση, κατανόηση μιας ιστορικής περιόδου ή και κάτι πιο προσωπικό. Όπως ο μυθιστοριογράφος Γκιστάβ Φλομπέρ συμβούλεψε έναν φίλο του, ο οποίος αναρωτιόταν πώς να προσεγγίσει τον Μοντέν:

Μην τον διαβάσεις όπως διαβάζουν τα παιδιά, για διασκέδαση, αλλά ούτε όπως διαβάζουν οι φιλόδοξοι, για να διδαχθείς. Όχι, διάβασέ τον για να ζήσεις.

Με έμπνευση τη σύσταση του Φλομπέρ, παίρνω την ερώτηση της Αναγέννησης «Πώς να ζούμε;» ως τον μίτο που θα μας καθοδηγήσει να βρούμε έναν δρόμο μέσα στο συνονθύλευμα που είναι η ζωή του Μοντέν, αλλά και σε όσα έγιναν μετά τον θάνατό του. Η ερώτηση παραμένει η ίδια σε όλο το βιβλίο, αλλά τα κεφάλαια έχουν τη μορφή είκοσι διαφορετικών απαντήσεων – καθένα είναι μια απάντηση που μπορούμε να φανταστούμε ότι θα μας είχε δώσει ο ίδιος ο Μοντέν. Στην πραγματικότητα, συνήθως απαντούσε στις ερωτήσεις με καταιγισμό άλλων ερωτήσεων και με πλήθος ανέκδοτα, που συχνά το καθένα υποδείκνυε διαφορετική κατεύθυνση και οδηγούσε σε διαφορετικά συμπεράσματα. Οι ερωτήσεις και οι διηγήσεις όμως ήταν οι απαντήσεις του ή αλλιώς ακόμη περισσότεροι τρόποι να αξιολογήσει πιθανές απαντήσεις στην αρχική ερώτηση.

Με τον ίδιο τρόπο, καθεμιά από τις είκοσι πιθανές απαντήσεις στο βιβλίο αυτό έχει τη μορφή ενός ανέκδοτου: κάποιο επεισόδιο ή κάποιο θέμα από τη ζωή του Μοντέν ή από τις ζωές των αναγνωστών του. Δεν υπάρχουν σαφείς απαντήσεις, αλλά αυτά τα είκοσι «δοκίμια-δοκιμές» σε μια απάντηση θα μας δώσουν την ευκαιρία να κρυφακούσουμε αποσπάσματα από μακρές συζητήσεις και να απολαύσουμε τη συντροφιά του ίδιου του Μοντέν – του πιο εγγάρδιου και ζεστού συνομιλητή και οικοδεσπότη.